

Ks. Michał Cichoń – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

ORCID: 0000-0002-8854-4381

VITA SANCTI MEDARDI JAKO UTWÓR HAGIOGRAFICZNY PRZEŁOMU ANTYKU I ŚREDNIOWIECZA

Vita sancti Medardi: a Hagiography of the Turn of the Antiquity and the Middle Ages

Streszczenie

Artykuł przedstawia wczesnośredniowieczne dzieło hagiograficzne, znane jako *Vita sancti Medardi*. Żywoć ten został ukazany w kontekście antycznej retorycznej tradycji literackiej oraz hagiografii chrześcijańskiej. Jego kompozycja wskazuje na zastosowanie starożytnych zasad dotyczących budowy dzieła literackiego (podział na wstęp, warstwę narracyjną, argumentacyjną oraz zakończenie), natomiast treść stanowi kontynuację motywów obecnych we wcześniejszej łacińskiej hagiografii.

Słowa kluczowe: hagiografia, żywoty świętych, św. Medard, exordium, narratio, argumentatio, epilogus

Abstract

The article presents an early medieval hagiographic work known as *Vita sancti Medardi*. It is shown in the context of the ancient rhetorical literary tradition and Christian hagiography. The composition applies ancient principles of a literary work structure (introduction, narrative, argumentative, and ending), while the content is a continuation of motifs present in earlier Latin hagiography.

Keywords: hagiography, the lives of the saints, St. Medardus, exordium, narratio, argumentatio, epilogus

Wstęp

Literatura hagiograficzna wszystkich stuleci zawiera odpowiedzi na pytania, jak rozumiano świętość w danej epoce, jak przedstawiano etapy jej rozwoju, sposoby osiągania i obecność we wspólnocie wierzących (jest to przedmiotem refleksji teologów). Dostarcza również materiału dotyczącego stosunków społecznych czy wydarzeń historycznych. Żywoty świętych mogą zostać poddane badaniom literackim, których efektem będzie przedstawienie struktury dzieła, jego komponentów, stylu i języka. Chociaż zmieniała się mentalność odbiorców, poziom ich wykształcenia, literackiej kultury oraz różne były epoki i państwa, to żywoty świętych cieszyły się przez wieki nieślabnącą popularnością.

Przedmiotem artykułu jest przedstawienie napisanego we wczesnym średniowieczu żywota św. Medarda, biskupa galijskiego, i wskazanie na elementy, które łączą go z antyczną tradycją literacką.

1. Kontekst historyczno-literacki

Po upadku Cesarstwa Rzymskiego w Zachodniej Europie zaczęły powstawać królestwa germańskie, które tworzyli barbarzyńcy zamieszkujący wcześniej te tereny¹. W początkach V wieku zwierzchnictwo nad Galią posiadali Frankowie, Burgundowie i Wizygoci². Plemiona te prowadziły między sobą wojny, w których zwyciężyli Frankowie: władzę nad prawie całą Galią objął Chlodwig, protoplasta dynastii Merowingów³. Panowała ona od 481 do 751 r.⁴ Od momentu przyjęcia przez Chlodwiga chrztu (496), Galia w coraz większym stopniu stawała się chrześcijańska⁵. Trzeba zaznaczyć, że już przed Chlodwigiem Galia była w pewnym stopniu chrześcijańska, jednak z dominacją państwa Franków rozpoczęła się nowa epoka w sprawach religijnych⁶.

¹ Por. M. Jaczynowska, M. Pawlak, *Starożytny Rzym*, Warszawa 2008, s. 408.

² Por. I. Wood, *Królestwa Merowingów. Władza – społeczeństwo – kultura. 450–751*, tłum. M. Wilk, Warszawa 2012, s. 17.

³ Por. Ch. Lelong, *Życie codzienne w Galii Merowingów*, tłum. E. Bąkowska, Warszawa 1967, s. 7. Nazwa dynastii pochodzi od Meroweusza, którego matką była żona Clodiona, a ojcem morski potwór; synem Meroweusza był Childeryk, a wnukiem Chlodwig. Por. G. Faber, *Merowingowie i Karolingowie*, tłum. Z. Jaworski, Warszawa 1994, s. 27–28.

⁴ Por. I. Wood, *Królestwa Merowingów*, s. 13.

⁵ Por. Ch. Lelong, *Życie codzienne*, s. 117; I. Wood, *Królestwa Merowingów*, s. 85.

⁶ Por. É. Delaruelle, *La Gaule chrétienne à l'époque franque. I L'époque mérovingienne. II L'époque carolingienne*, „Revue d'histoire de l'Église de France”, 38 (1952), nr 131, s. 52.

Istotną rolę w religijności mieszkańców Galii w czasach Merowingów odgrywał kult świętych. Uznanie jakiegoś wyznawcy za świętego opierał się na woli wiernych, którzy po jego śmierci nawiedzali grób, obchodzili rocznicę śmierci i oddając mu kult publiczny, faktycznie dokonywali kanonizacji, co aprobowane było przez duchowieństwo. Inną formę kanonizacji, zależną już od decyzji biskupa, stanowiło przeniesienie (*translatio*) oraz wyniesienie (*elevatio*) relikwii wyznawcy. Była to powtórna ceremonia pogrzebowa, w czasie której przenoszono ciało i umieszczano je w miejscu, gdzie można było odprawiać Mszę św.⁷

Uczeni wskazują, że w epoce Merowingów na terytorium Galii żyło 509 świętych, których biografie, czyli żywoty (*vitae*) dotrwały do dziś⁸. Dzieła te wpisują się w nurt chrześcijańskiej literatury hagiograficznej⁹. Zaczęły one powstawać w IV w. po Chr., kiedy upowszechnił się nowy ideał świętości, polegający na „białym męczeństwie”¹⁰. Po erze męczenników nastąpiła epoka świętych wyznawców, którzy dawali świadectwo chrześcijańskiej wierze za pomocą słów i czynów, nie umierając śmiercią męczeńską¹¹.

Badacze literatury wczesnochrześcijańskiej podkreślają, że żywoty konstruowane były na podstawie struktury antycznych biografii autorstwa Plutarcha i Swetoniusza¹². Pierwszy w *Żywotach równoległych* nawiązywał do biografii perypatetyckich: opisywał pochodzenie, wychowanie, wykształcenie, charakter, czyny i śmierć bohatera w taki sposób, że zarówno treść, jak i forma miały zachęcać odbiorcę i umożliwiać osiągnięcie celu wychowawczego¹³. *Żywoty cesarów* autorstwa Swetoniusza nawiązywały do biografistyki uprawianej przez

⁷ Por. H. Misztal, *Prawo kanonizacyjne. Instytucje prawa materialnego. Zarys historii, procedura*, Lublin 2003, s. 148-150.

⁸ Por. M. Heinzmann, *Pouvoir et idéologie dans l'hagiographie mérovingienne*, w: *Hagiographie, idéologie et politique au Moyen Âge en Occident. Actes du colloque international du Centre d'Études supérieures de Civilisation médiévale de Poitiers 11-14 septembre 2008*, red. E. Bozóky, Tournhout 2012, s. 38.

⁹ Oprócz żywotów, źródła hagiograficzne obejmują: protokoły procesów sądowych przeciw chrześcijanom, literackie opisy męczeństwa, kalendarze kościelne, zawierające spis imion świętych wraz z datą ich wspomnienia. Por. E. Wipszycka, R. Wiśniewski, *Hagiografia późnoantyczna*, w: *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu. Źródłoznawstwo czasów późnego antyku*, red. E. Wipszycka, Warszawa 1999, s. 221-333, zwłaszcza s. 222.

¹⁰ P. Nehring, *Topika wczesnych łacińskich żywotów świętych (od Vita Antonii do Vita Augustini)*, Toruń 1999, s. 5; E. Wipszycka, *Kościół w świecie późnego antyku*, Warszawa 1994, s. 318.

¹¹ Por. M. Gouillet, *Introduction: saints et hagiographie*, w: *Les saints et l'histoire. Sources hagiographiques du haut Moyen Âge*, red. A. Wagner, Breal 2004, s. 8.

¹² Por. E. Wipszycka, R. Wiśniewski, *Hagiografia późnoantyczna*, s. 226.

¹³ Por. K. Korus, *Plutarch z Cheronei*, w: *Literatura Grecji starożytnej*, t. II: *Proza historyczna, krasomówstwo, filozofia i nauka, literatura chrześcijańska*, red. H. Podbielski, Lublin 2005, s. 263-264.

uczonych aleksandryjskich i przedstawiały chronologicznie uporządkowane życie cesarza, opis jego cech fizycznych i psychicznych, zalet i wad oraz opis śmierci władcy¹⁴. Hagiografowie korzystali również ze źródeł chrześcijańskich: Biblii, tekstów liturgicznych, kalendarzy kościelnych, martyrologiów, wcześniejszych żywotów oraz innych tekstów¹⁵.

Żywoty świętych, które powstawały w późnej starożytności, tworzone były zgodnie z istniejącą wówczas teorią retoryczną. Jej celem było przekonanie odbiorców do poglądów przedstawionych przez mówcę lub autora, a także wiarygodne ukazanie przedmiotu wystąpienia¹⁶. Każda mowa (i utwór literacki) zbudowana była w oparciu o *inventio* (inwencja), *dispositio* (uporządkowanie), *elocutio* (wysłowienie – zasady stylistyczne), *memoria* (zapamiętywanie), *actio* (przedstawienie)¹⁷. Najbardziej istotna była *inventio*, która dzieliła się na: *exordium* (wprowadzenie), *narratio* (opowiadanie), *argumentatio* (dowód), *refutatio* (odrzućenie zastrzeżeń), *epilogus* (zamknięcie)¹⁸. Żywoty świętych, podobnie jak inne antyczne gatunki prozatorskie, zbudowane były według tych zasad¹⁹.

Wśród żywotów świętych napisanych według wspomnianych reguł oraz stanowiących literacki wzór i odniesienie dla późniejszych dzieł tego gatunku, należy wymienić *Vita Antonii* (napisana ok. 357 r. po Chr. po grecku przez św. Atanazego), która na Zachodzie znana była dzięki dwóm łacińskim przekładom i stała się „podstawą gatunkową dla całej wczesnej hagiografii zarówno greckiej, jak i łacińskiej”²⁰. Około 396 r. Sulpicjusz Sewer napisał *Vita sancti Martini*²¹. Autor rozciągnął ideał świętości nie tylko na ascezę, ale również na posługę biskupią św. Marcina²². Sulpicjusza Sewera, dzięki wartości jego dzieła, można nazwać jednym z ojców europejskiej hagiografii²³. Grzegorz z Tours (538–594) napisał kilka dzieł hagiograficznych: *Liber in gloria martyrum*, *Liber in gloria*, *Liber de passione et virtutibus sancti Iuliani martyris*,

¹⁴ Por. J. Niemirska-Pliszczyńska, *Swetoniusz i jego dzieło*, w: Gajusz Swetoniusz Trankwillus, *Żywoty cesarów*, tłum. J. Niemirska-Pliszczyńska, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1987, s. 11.

¹⁵ Były to *legendaria*, *passiones*, *acta martyrum* oraz *libelli miraculorum*. Por. W. Block, *Figury biblijne w „Vita secunda” zastosowane do św. Franciszka z Asyżu, na tle wcześniejszej literatury hagiograficznej*, Lublin 2003, s. 38–48.

¹⁶ Por. P. Nehring, *Topika*, s. 11.

¹⁷ Por. E. Curtius, *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, tłum. i oprac. A. Borowski, Kraków 2009, s. 75.

¹⁸ Por. Tamże, s. 76–78.

¹⁹ Por. P. Nehring, *Topika*, s. 11; W. Block, *Figury*, s. 50–54.

²⁰ P. Nehring, *Topika*, s. 6.

²¹ Por. M. Starowieyski, *Wstęp*, w: Sulpicjusz Sewer, *Pisma o św. Marcinie z Tours. Żywoty, listy, dialogi*. Kraków 2012, s. 16.

²² Por. P. Nehring, *Topika*, s. 8. Stał się on modelem wszystkich żywotów świętych z terenu antycznej Galii. M. Gouillet, *Introduction: saints et hagiographie*, s. 8.

²³ Por. M. Starowieyski, *Wstęp*, s. 19.

IV Libri de virtutibus sancti Martini episcopi oraz *Liber vitae patrum*, zawiera opis życia dwudziestu biskupów i eremitów galijskich²⁴.

W ten nurt piśmiennictwa galijskiego wpisał się Wenancjusz Fortunat (zmarł ok. 600 r.), którego twórczość literacka obejmuje: *Carmina* (250 utworów lirycznych, różnorodnych zarówno w treści, jak i w gatunkach)²⁵; *Vita sancti Martini* (epicki poemat w czterech księgach)²⁶ oraz utwory prozatorskie – żywoty znaczących postaci Kościoła Galii²⁷. B. Krusch, wydawca dzieł Fortunata, w tomie zawierającym *Opera pedestria* tego poety umieścił również inne dzieła, jednak wyłączył je spośród jego autentycznych utworów, nadając im ogólny tytuł: *Opera Venantio Fortunato male attributa*. Wśród nich znajduje się *Vita sancti Medardi*²⁸. Jest to żywot, który nie doczekał się dotychczas żadnego opracowania w języku polskim. Wszystkie cytaty zostaną podane za tym tekstem, wydanym przez B. Krusha, choć pisownia niektórych słów różni się od tej, jaką odnaleźć można w łacińskich słownikach.

Żywot Medarda został napisany w VII w., a chociaż Fortunat poświęcił kilka utworów poetyckich temu świętemu, to jednak między owymi dziełami istnieją zbyt poważne różnice językowe i stylistyczne, aby mogły być przypisywane Fortunatowi²⁹. Medard żył w latach 470–555. Był uczniem św. Remigiusza z Reims, któremu asystował przy chrzcie Chlodwiga. W 525 r. przyjął święcenia kapłańskie, zaś w 530 r. został biskupem Vermand. Rok później objął biskupstwo Noyon³⁰, gdzie umacniał chrześcijaństwo, a także konsekrował królową Radegundę. Jego wspomnienie liturgiczne przypada 8 czerwca³¹.

²⁴ Por. E. Wipszycka, R. Wiśniewski, *Hagiografia*, s. 316-319.

²⁵ Por. T. Gacia, *Vernalia tempora mundo... Wenancjusz Fortunat i jego poezje liryczne*, Lublin 2014, s. 23-41. Ta publikacja zawiera dokładny opis poszczególnych ksiąg *Carmina*.

²⁶ Tamże, s. 23.

²⁷ Por. *Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi, tomus IV, pars posterior, Venanti Fortunati Opera Pedestria*, recensuit et emendavit B. Krusch, Berolini 1885 (dalej MGH AA 4/2), s. 1-54. Są to święci: Hilary, German, Albin, Paternus, Radegunda, Marceli. Szczegółową analizę tych utworów przeprowadziła C. H. Gomez, *Recherches sur les Vies épiscopales en prose de Venance Fortunat. Étude littéraire, historique et doctrinale*, Lyon 2012, http://theses.univ-lyon2.fr/documents/lyon2/2012/gomez_ce/pdfAmont/gomez_ce_voll.pdf (dostęp 09.10.2018 r.), passim.

²⁸ MGH AA 4/2, s. 67-73.

²⁹ Por. B. Krusch, *Proemium*, MGH AA 4/2, s. XXV-XXVI.

³⁰ Noyon znajdowało się w *Gallia Belgica*, w 531 r. biskupstwo Vermand zostało przeniesione do tego miasta. Por. F. Schön, *Noviomagus*, w: *Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World*, ed. H. Cancik, H. Schneider, vol. 9, Brill, Leiden – Boston 2006, kol. 860.

³¹ Por. E. Ziemann, *Medard*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 12, red. E. Ziemann, Lublin 2008, kol. 381-382.

2. *Vita sancti Medardi* – analiza literacka

a. Exordium hagiographicum

Według starożytnej teorii retorycznej, każdy utwór powinien rozpoczynać się od wstępu (*exordium*), którego zadaniem było pozyskanie życzliwości odbiorcy oraz zainteresowanie tematem³². Wzbudzenie w odbiorcy życzliwości wobec autora i dzieła prowadzić miało nie tylko do przekonania o niezwykłości danego świętego, ale również do postanowienia naśladowania go w codziennym życiu, dlatego autorzy w celu zaskarżenia przychylności czytelników, pisali o swojej skromności czy braku umiejętności wobec wagi podjętej tematyki³³. Nie była to nowość w literaturze, lecz nawiązanie do antycznych wzorców, które zachęcały retora do pokory, uległości i usprawiedliwiania się ze słabości³⁴. Biograf św. Medarda zaznaczył zwięźle, że nie potrafi opisać wszystkich czynów świętego³⁵. Można się domyślać, że sformułowanie *non valemus* odnosi się zarówno do ilości cudów dokonanych przez świętego, jak i do potrzebnego w tym zadaniu literackiego kunsztu hagiografa.

Wybór tematu utworu również mógł prowadzić do pozyskania życzliwości odbiorców. Autor wyznaje, że nie mógł pominąć milczeniem tak niezwykłego życia świętego biskupa, ponieważ jego cuda znane są na całym świecie³⁶. Zapowiedział ponadto, że przedmiot jego dzieła stanowić będzie przedstawienie życia św. Medarda oraz zaznaczył, że ilekroć przy okazji jego święta gromadzą się wierni, wzmacnia się ich pobożność i stają się lepsi³⁷.

b. Narratio hagiographica

Po wstępie autor przedstawiał fakty, które miały być udowodniane w kolejnej części dzieła – w *argumentatio*; przedstawienie wydarzeń, czyli ich opowiedzenie, było nazywane *narratio*³⁸. Kwintyliian definiuje tę część mowy jako przekonujące przedstawienie zaistniałych zdarzeń albo tego, co mo-

³² Por. E. Curtius, *Literatura*, s. 90.

³³ Por. P. Nehring, *Topika*, s. 16-20.

³⁴ Por. E. Curtius, *Literatura*, s. 90.

³⁵ *Vita sancti Medardi I*, MGH AA 4/2 (dalej *VMed*), „(...) ac non valemus gestorum cuncta perstringere”.

³⁶ *VMed 1* „Beati Medardi antestitis vitam, quae per universum orbem virtutum palpatur insignibus, nequivimus silencio praeterire (...)”.

³⁷ *VMed 3* „crescat in universorum pectoribus pro fidei ardore devotio (...) cunctos tamen faciat eius intercessio potiores”.

³⁸ Por. H. Lausberg, *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, tłum. A. Gorzkowski, Bydgoszcz 2002, s. 175.

głoby się wydarzyć, lub pouczenie słuchaczy, na czym polega rozpatrywana sprawa³⁹. Również Cyceron uważał, że „opowiadanie to przedstawienie faktów dokonanych albo jakby dokonanych”⁴⁰.

Starożytni teoretycy retoryki wymieniali trzy nieodzowne przymioty, jakimi powinna się charakteryzować narracyjna część dzieła: zwięzłość (*narratio brevis*), przejrzystość (*narratio aperta*) oraz prawdopodobieństwo (*narratio probabilis*)⁴¹. H. Lausberg wskazuje, że dzięki cesze prawdopodobieństwa odbiorcy zostają przekonani o prawdziwości *narratio*, dzięki przejrzystości mogą ją łatwiej zrozumieć, natomiast zwięzłość może łączyć się z zadaniami wstępu i ułatwiać przyjęcie, zapamiętanie i zrozumienie treści⁴².

Uporządkowane następstwo czasowe, czyli przestrzegane zasad chronologii, stanowi naturalny porządek w piśmiennictwie hagiograficznym⁴³.

Vita sancti Medardi nie jest odległa od tego schematu kompozycyjnego: Medard urodził się w szlacheckiej rodzinie⁴⁴. Autor zaznacza, że chłopiec był pobożny, cnotliwy i dzięki temu został później wyświęcony na kapłana⁴⁵. Żywot nie zawiera informacji dotyczących wieku, w którym został on biskupem. Stało się to po śmierci dotychczasowego rządcy diecezji, a sam Medard był biskupem przez piętnaście lat⁴⁶. Zmarł osłabiony długim życiem⁴⁷.

Zwięzłość warstwy narracyjnej utworu polega na przedstawieniu faktów w takiej ilości, w jakiej jest to niezbędne do przekonania odbiorcy, gdyż niepotrzebne informacje wywołują znużenie⁴⁸. Autorzy żywotów pomijali te elementy, które nie były potrzebne w ukazaniu świętości bohaterów. Nie opisywali szczegółowo ich dzieciństwa, dojrzewania czy zdobywania wiedzy, a zamieszczając szcztkowe informacje, podkreślali, że przyszli święci prawie

³⁹ Por. M. F. Quintilianus, *Institutionis oratoriae libri duodecim. Pars prior libros I–VI continens*, ed. L. Radermacher, Lipsiae 1907, IV 2, 31.

⁴⁰ M. T. Cicero, *O inwencji retorycznej. De inventione*, K. Ekes (tłum.) B. Awianowicz (wstęp i przypisy), Warszawa 2013, I, 27.

⁴¹ Por. H. Lausberg, *Retoryka literacka*, s. 180; P. Nehring, *Topika*, s. 33. Cicero M. T., *O inwencji*, I, 28.

⁴² Por. H. Lausberg, *Retoryka literacka*, s. 181.

⁴³ Por. P. Nehring, *Topika*, s. 34.

⁴⁴ *VMed* 4–5 „Pater igitur huius de forte Francorum generi non fuit infimus libertate, mater vero Romana absolutis claruit servitute natalibus (...)”.

⁴⁵ *VMed* 8 „Deinde cum crebrius ad templorum oracula fidei monitu promulgante discurreret et teneros aetates annos libratis patientiae moribus temperaret propriae voluntatis arbitrio, dum mundi inlecebras vitando despiceret, officium sacerdotis exceptit pariter et animo conversus et habito”.

⁴⁶ *VMed* 25–26 „(...) defuncto Veromandensium urbis pontifice in eius loco consecrator episcopus”.

⁴⁷ *VMed* 27 „Tunc pontifex beatissimus membrorum conpage protenta longaevetate defessus, spiritum requiem deprecatus amisit (...)”.

⁴⁸ Por. Quintilianus M. F., *Institutionis...*, IV 2, 44–45.

od początku swego życia byli pełni cnót i mądrości⁴⁹. Ukazywali młodość swych bohaterów jako czas objawiania się ich niezwyklej mądrości, ascezy i cnót; opisywali ich niczym dojrzałych starców, chociaż w ciałach dzieci. Było to nawiązanie do pochodzącego ze starożytności toposu *puer senex*, obecnego również w Biblii i twórczości poetów chrześcijańskich⁵⁰.

Zgodnie z zasadami retoryki klasycznej hagiografowie pomijali niektóre treści⁵¹. *Vita sancti Medardi* zawiera deklarację, że pominięto wiele cudownych znaków świętego, których nie można policzyć, a których codziennie przybywa⁵².

c. Argumentatio hagiographica

Zgodnie z zasadami klasycznej retoryki, najważniejszą częścią mowy była *argumentatio*. Jej zadaniem było przekonanie słuchacza o słuszności przedstawianego zagadnienia; ta część mowy nigdy nie mogła zostać opuszczona⁵³. Twórca w uzasadnieniu posługiwał się często argumentami wiążącymi się z pochodzeniem, okolicznościami narodzin, sposobem życia, wykształceniem, cechami charakteru, budową fizyczną, dokonanymi czynami, okolicznościami śmierci bohatera⁵⁴.

Rozpoczynanie biografii od przedstawienia rodziny bohatera pozwala przypuszczać, że dzieci będą podobne do rodziców w dobrym lub haniebnym życiu⁵⁵. Ojciec Medarda pochodził z rodu Franków, matka natomiast była z pochodzenia Rzymianką (niektóre z rękopisów podają również imiona rodziców: Nectardus i Protagia)⁵⁶. Urodził się w ziemi nazwanej *Veromandense territorium*⁵⁷. Tam również uczęszczał do szkoły⁵⁸. Już od dzieciństwa był wyczulony na potrzeby innych: podarował niewidomemu koszulę utkaną przez matkę, ubogim oddawał swoją żywność, a sam musiał pościć przez cały dzień, choć pokarm ten miał mu służyć, gdy pasał trzody swoich rodziców⁵⁹.

⁴⁹ Por. P. Nehring, *Topika*, s. 45-47.

⁵⁰ Por. E. Curtius, *Literatura*, s. 107-110.

⁵¹ Por. H. Lausberg, *Retoryka literacka*, s. 476-477.

⁵² *VMed* 36 „Multa quoque et innumera virtutum suarum insignia quae diebus singulis ex more concresecunt relatio nostra praeteriit (...)”.

⁵³ Tamże, s. 63.

⁵⁴ Por. P. Nehring, *Topika*, s. 65; H. Lausberg, *Retoryka literacka*, s. 223-225.

⁵⁵ Por. M. F. Quintilianus, *Institutionis...*, V 10, 24.

⁵⁶ *VMed* 4 „Pater igitur huius de forte Francorum generi non fuit infimus libertate, Mater vero Romana absolutis claruit servitutis natalibus”.

⁵⁷ *VMed* 4.

⁵⁸ *VMed* 5 „In qua urbae cum adulescens ad scolam recurreret (...)”.

⁵⁹ *VMed* 5 „(...) casululam, quam ei sua genetrix fecerat per ipsum ad artificem componendam direxit, quam in itinere caeco a se invento mox praebuit. Similiter

Przedstawienie cech fizycznych, duchowych i psychicznych bohatera służyło przekonaniu odbiorców⁶⁰. Medard często nawiedzał świątynie, był cierpliwy i przewycięzał pokusy⁶¹. Odznaczał się dojrzałością, grzecznością wobec biskupa oraz szczerością⁶². Zarówno w powodzeniu, jak i w nieszczęściu zachowywał równowagę; znosił cierpliwie przeciwności, był cichy w chwilach pomyślnych, posłuszny i hojny wobec potrzebujących⁶³. Wyróżniała go niezwykła dobroć dla ludzi, nawet tych, którzy go krzywdzili. Gdy do jego winnicy wkradł się złodziej i nie mógł jej opuścić, odnaleziony rankiem, otrzymał od świętego nie tylko naganę, ale również skradzione winogrona⁶⁴. Ktoś inny ukradł biskupowi miód i opadły go rozwścieczone pszczoły. Przesępca odzyskał spokój, gdy zwrócił biskupowi miód i poprosił o przebaczenie; Medard nie potępił go, ponieważ ucierpiał już ze strony zdobywcy⁶⁵. Łupem stał się także byczek kapłana: złodziej zerwał mu z karku dzwonek, a do pyska nakładł mu trawy, choć mimo to zwierzę zaczęło ryczeć. Przestraszony złodziej oddał byczka, biskup jednak coś mu podarował⁶⁶. Autor określił Medarda jako świętego wojownika Chrystusa – *sanctus athleta Christi*⁶⁷.

Dla biografą nie był istotny wygląd fizyczny Medarda (jak w klasycznej biografistyce), lecz przedstawienie duchowej sylwetki świętego, która objawiała się w bogactwie zalet oraz w czynach podejmowanych z miłości do Boga i bliźnich (było to oczywiste nawiązanie do wcześniejszej hagiografii). Cieleśność świętego była istotna nie ze względu na przemijającą urodę i siłę fizyczną, ale jako „materia” służby Bogu i człowiekowi.

Szczególnie ważny w hagiografii chrześcijańskiej był opis śmierci świętego⁶⁸. *Vita sancti Medardi* wskazuje, że biskup ten zniósł wszelkie ataki diabła i jako zwycięzca otrzymał koronę – wyzionał ducha utrudzony długim

quicquid ad aescam accipere deberet, dum suorum parentum gregem pasceret, si pauperem vidisset, cibos egeno porrigebat, ipse ferens inopiam, diei ducens ieiunia”.

⁶⁰ Por. P. Nehring, *Topika*, s. 70.

⁶¹ *VMed* 8.

⁶² *VMed* 8 „Morum maturitate praecellens, confestim claruit, apud urbis pontificem conversatione precipuus, apud cunctos mentis puritate sincerus”. Jako podstawę przyjęto wersję „maturitate”, znajdującą się w aparacie krytycznym.

⁶³ *VMed* 9 „Fuit semper tolerans in adversis, mitis in prosperis, cunctos oboedientiae sedulitate praeferebens, egentibus larga miseratione succurens (...)”.

⁶⁴ *VMed* 11-14.

⁶⁵ *VMed* 15-16.

⁶⁶ *VMed* 17-20.

⁶⁷ Starożytne określenie zawodnika *athleta* w literaturze chrześcijańskiej odnosi się do chrześcijan dążących do doskonałości (zarówno męczenników, jak i wyznawców), T. Gacia, *Metaforyka agonistyczna w literaturze łacińskiej chrześcijańskiego antyku*, Kielce 2007, s. 192.

⁶⁸ Por. P. Nehring, *Topika*, s. 76.

życiem i wstąpił do nieba jako triumfujący zawodnik⁶⁹. Pewien kapłan zobaczył w momencie jego śmierci otwarte niebiosa, a wszyscy mogli dostrzec boskie światła, które paliły się przez trzy godziny przy zmarłym. Wreszcie na ziemię spadł ulewny, gorący deszcz⁷⁰. Jego ciało pochował król Chlotar w Soissons⁷¹. Pogrzeb odbył się z wielkim przepychem, a w jego trakcie pewien niesłyszący pocałował nakrycie trumny i natychmiast odzyskał słuch⁷². Po wybudowaniu sarkofagu, przy którym modlili się wierni, sparaliżowany człowiek otrzymał zdrowie⁷³. Również skazańcy uzyskiwali wolność dzięki wstawiennictwu zmarłego biskupa⁷⁴.

Śmierć Medarda została przedstawiona jako logiczne następstwo cnotliwego, oddanego Bogu i ludziom życia. Była momentem zakończenia życiowej walki z pokusami i szatanem oraz otrzymania nagrody w niebie. Jednak w chwili śmierci nie zakończyła się dobroczynna działalność biskupa. Cuda zaczęły się dziać już w trakcie jego pogrzebu⁷⁵.

Wiele miejsca w żywotach świętych zajmują opisy dokonanych przez nich cudów. Wskazują one na potęgę świętego. Jednakże sama świętość nie pochodzi z cudotwórczej mocy, lecz sama moc jest „tej świętości wynikiem i jako taka jest też najlepszym jej dowodem”⁷⁶.

Vita sancti Medardi tylko w jednym miejscu wspomina uzdrowienie, będące równocześnie egzorcyzmem: uzdrowił on Tosjusza, groźnie dręczonego przez szatana, za pomocą uczynionego przez siebie znaku (prawdopodobnie

⁶⁹ *VMed* 26–27 „(...) pontifex beatissimus (...) spiritum requiem deprecatus amisit et convexa caeli adleta triumphalis ascendit”.

⁷⁰ *VMed* 28.

⁷¹ *VMed* 29 „Cuius corporis solenne pignus praecelentissimi Chlothachari principis Francorum vel devotione vel tempore Suessionensium urbs tanti muneris praemio detata promeruit”. Chodzi o Chlotara I, syna króla Chlodwiga I, który panował w Soissons w latach 511-561 – jak podaje I. Wood, *Królestwa Merowingów*, s. 64.

⁷² *VMed* 30 „(...) surdus quidam occurrens: preciosi velaminis peplum osculans, psallentium illico stupens melus audivit et fraudatus sensus usum recipere mundatus fide promeruit”.

⁷³ *VMed* 32 „Cuius igitur templi pro foribus paralyticus quidam et depositus et eiectus, quem omnium membrorum debilitas diverso iure discrete damnaverat, pristinae incolomitatis meruit augmenta suscipere et salutis gloriam obtinere, ut singulis vigor artubus redditum confestim suffragante remedio adstaret inlaesus (...)”.

⁷⁴ *VMed* 33 „Protenus scilicet saepe palam triumphante misterio, quo iniqua ferrei ponderis retentacula gressibus negatis adstrinxerant, et ad templi oraculum summus antestes veniende praestetit facultatem et rubustam metalli naturam exsuperans, vasta conpedum vincla confringit”.

⁷⁵ „Wspomnienie o cudach, jakie zdarzały się w miejscu pochówku świętego, było literackim motywem stosowanym w hagiografii chętnie. Tak ukazywana moc bohatera żywota nawet po jego śmierci dowodziła niezbitości jego świętości”. P. Nehring, *Topika*, s. 79.

⁷⁶ P. Nehring, *Topika*, s. 81-82.

był to znak krzyża)⁷⁷. Święty został przedstawiony jako *vir Dei*, czyli nie tylko zdecydowany przeciwnik demona, ale również człowiek wybrany, uświęcony przez Boga.

Cudem było też przepowiadanie przyszłości: Medard jako młody chłopiec przepowiedział innemu chłopcu, Eleuteriuszowi, biskupstwo⁷⁸. Był to owoc zażyłości świętego z Duchem Świętym.

Święty potrafił panować nad naturą⁷⁹. Pasterze należących do niego świń chcieli je nakarmić żołądziami i choć zostały skradzione, to słońce przypro-wadziło je z powrotem⁸⁰.

Żywoty świętych opisują również tzw. cuda karzące. Uczeni podkreślają, że „cud karzący uderza nagle; z tej nagłości czerpie zresztą swój walor przykładowy, niezależnie od tego, czy dotyczy jednostki, czy grupy”⁸¹. Cuda tego rodzaju można napotkać w literaturze antycznej⁸². Są one obecne także w Biblii, chociaż Chrystus takich cudów nie czynił⁸³. Biograf św. Medarda opisał następujące wydarzenie: wojsko złupiło doszczętnie gospodarstwa znajdujące się na brzegu rzeki, lecz pojazdy i żołnierze przez trzy dni nie mogli ruszyć z miejsca. Po-wiadomiono o tym biskupa, który pomodlił się i wojsko, pozostawiając łupy, mogło iść dalej⁸⁴. Przedstawienie cudów karzących służyło ukazaniu świętego

⁷⁷ *VMed* 24 „Nec hoc inter reliqua miranda signa praetereant. Quidam Tosio nomine daemonei graviter oppressus infestatione curari meruit expresso viri dei signaculo”.

⁷⁸ *VMed* 6–7 „Dum adhuc esset in scholis vir sanctus, parvus et innocens, dicit ad Eleutherium quendam puerulum conparem (...) et cum triginta annorum vitae spatium caperet, ipsum dixit futurum summum dei pontificem, qui in Tornaco civitate pastor est datus ecclesiae”.

⁷⁹ Por. E. Wipszycka, R. Wiśniewski, *Hagiografia*, s. 237. Inspiracją były cuda Chrystusa: m.in. uciszył burzę na jeziorze Genezaret (Mt 8,23-27), chodził po tafli jeziora (Mt 14,22-33).

⁸⁰ *VMed* 23 „Cum porcarii sui in glande porcus deducerent et ab iniquis hominibus furto subducti fuissent, divina mox virtute soli de longa regione nullo homine sequente ad sanctum virum reducti sunt”.

⁸¹ J. Gélis, *Ciało, Kościół i sacrum*, w: *Historia ciała*, t. I: *Od renesansu do oświecenia*, red. G. Vigarello, Gdańsk 2011, s. 89.

⁸² E. Wipszycka jako przykład podaje niewidomego, który obiecał Asklepiosowi złoty posążek w zamian za uzdrowienie. Po odzyskaniu wzroku ofiarował drewnianą figurkę obłożoną złotą blachą. Znieważony Asklepios odebrał uzdrowionemu wzrok, a gdy ten ofiarował obiecany posążek, uzdrowił go powtórnie. Por. E. Wipszycka, *Kościół w świecie*, s. 310.

⁸³ Jako przykład można wymienić: ukaranie przez Boga trądem Miriam (Lb 12,1-15), śmierć Ananiasza i Safiry (Dz 5,1-10).

⁸⁴ *VMed* 21-22 „Quadam vice praecelsus Chlothacharius rex in procincto Franco-rum movens exercitum, cum transisset fluvium, est Sumina cuius vocabulum, omnia quae inveniebant loca praedantes et pecora (...), quicquid fuit vehiculorum carra vel saumas trahentium pedes adfigentes de loco nullatenus moverunt per triduum. Ad

jako Bożego posłańca. Osoby lekceważące Boże przykazania musiały liczyć się z Bożą interwencją, przed którą przestrzegali hagiografowie.

d Epilogus hagiographicus

Według rzymskich teoretyków epilog powinien przypominać najistotniejsze punkty mowy oraz oddziaływać na emocje odbiorcy⁸⁵. Zakończenie utworu jest powiązane ze wstępem, gdyż zarówno na początku, jak w końcowej partii dzieła autor zwraca się do odbiorcy, akcentując rolę uczucia, natomiast część narracyjna i argumentacyjna akcentowała rolę umysłu⁸⁶.

W *Vita sancti Medardi* biograf świętego biskupa przyznał, że opuścił wiele nieprzeliczonych przejawów jego mocy, których jest coraz więcej⁸⁷. Zachęcał też do modlitwy o pomyślność króla Teodeberta oraz o wieczny odpoczynek dla króla Sigiberta, który z pobożności powiększył i upiększył świątynię ku czci św. Medarda⁸⁸. Modlitwa do Boga za wstawiennictwem świętego ma pomóc w zachowaniu przez niego korony i rozszerzeniu władzy królewskiej nad innymi ludami (co pomogłoby w utrzymaniu pokoju); autor prosi również Boga o darowanie win i opiekę dla wszystkich.

Żywoć kończy się odwołaniem do Boga: *cui est honor et gloria, laus et imperium per cuncta saecula saeculorum. Amen*⁸⁹. Wyrażenie *saecula saeculorum* stanowi nawiązanie do *Wulgaty*, natomiast zamykające żywoty słowo *Amen* służy podkreśleniu sakralnego i modlitewnego waloru tekstu⁹⁰.

villam sancti Medardi Silentiacum qui dicitur occurrunt viro sanctissimo et data oratione discareantes quae tulerant laxati pergunt itinera”.

⁸⁵ Por. P. Nehring, *Topika*, s. 114; H. Lausberg, *Retoryka literacka*, s. 263-264.

⁸⁶ Por. P. Nehring, *Topika*, s. 115.

⁸⁷ *VMed* 36 „Multa quoque et innumera virtutum suarum insignia quae diebus singulis ex more concrescunt relatio nostra praeteriit (...)”.

⁸⁸ Chodzi o króla Teodeberta II, syna Chlotara II, który panował w latach 596–612. Por. B. Krusch, *Proemium*, s. XXVI. *VMed* 37 „Cuius ergo piam maiestatem fuis indesinenter praecibus exoremus, ut clementissimi Theodoberti regis nostri filicitatem crebris succesibus dilatata vel in externis gentibus iusto dominandi iure procul extensam pro sua pietate longaevet et clementissimi Sigeberthi quondam regis sempiternam requiem praestare dignaretur, quatenus qui templi eius spatia devotus extendens ad excelsa fastigii tigmata sumptuoso decore produxit, eodem intercedente, servato culmine regni diadematis, praetendantur scepra regiae potestatis ac perinde medellam populis pacemque tribuat universis, conferat etiam pro delectorum indulgentia cunctis generale praesidium qui speciale sollemnitate suae mundo praestitit ornamementum”.

⁸⁹ *VMed* 37.

⁹⁰ Por. Kiszowski K., *W kręgu topiki hagiograficznej. Żywoty świętych Piotra Skargi*, Kraków 2008, s. 332-338.

Wnioski

P. Nehring w zakończeniu swej pracy dotyczącej najstarszych łacińskich żywotów świętych podkreślił, że

propagandowy fenomen wczesnych łacińskich żywotów świętych, który przyczynił się bez wątpienia do niezwyklej wprost popularności tej chrześcijańskiej formy literackiej w późniejszych wiekach, mógł zaistnieć w ogromnej mierze dzięki klasycznej sztuce perswazji⁹¹.

Sukces, jaki osiągnęła wczesna łacińska hagiografia (IV–V w.), usiłovali naśladować późniejsi autorzy żywotów świętych. *Vita Sancti Medardi* nawiązuje do wcześniejszej tradycji hagiograficznej nie tylko treściowo, wpisując się w nurt parenetyczny literatury chrześcijańskiej, ale także literacko: poprzez kompozycję według reguł retorycznych, wypracowanych przez starożytnych teoretyków retoryki. Wypracowane w antyku zasady tworzenia dzieła literackiego, dotyczące również przemyślanej struktury utworu, miały pomóc w przekonaniu odbiorcy do racji przedstawionych przez autora, niezależnie od treści dzieła. Żywot św. Medarda posiada wstęp, warstwę narracyjną, argumentację oraz zakończenie. Wstęp dzieła literackiego ukierunkowany był na pozyskanie życzliwości słuchaczy oraz zainteresowanie ich tematem dzieła. Autor deprecjonuje własne umiejętności literackie, wskazując na powagę tematyki, jakiej się ma podjąć, i jednocześnie podkreślając, że odważył się sięgnąć po pióro, gdyż nie chciał w milczeniu przejść obok postaci świętego. Ważnym elementem utworu biograficznego było przedstawienie wydarzeń z życia bohatera, co stanowiło treść *narratio*. Omawiany utwór rozpoczyna się od przedstawienia rodziny i wychowania Medarda, jednak czyni to w sposób dość pobieżny, skupiając się przede wszystkim na jego cnotliwym życiu oraz opisując okoliczności śmierci i pogrzebu biskupa. Przejrzystość opowiadania związana jest z przestrzeganiem *ordo*, czyli chronologicznego następstwa przedstawianych wydarzeń. Autor nie pisał jednak dokumentu *stricte* historycznego; jego zadaniem było ukazanie wzoru życia i skuteczności wstawiennictwa świętego, a nie dokładnej kroniki jego życia. Hagiograf wybrał tylko te wydarzenia, które w najpełniejszy sposób ukazywały charakter i potęgę opisywanej postaci. W ten sposób zrealizował postulat zwięzłości narracji. Najważniejszym przymiotem opowiadania powinno być jego prawdopodobieństwo, budowane z wykorzystaniem komponentów, na które wskazywali starożytni teoretycy retoryki (dokładne wskazanie osoby, zdarzenia, miejsca, czasu itp.). Dzięki temu autorzy uzasadniali, że opisywane wydarzenia z pewnością miały miejsce, skoro można przytoczyć tak wiele szczegółów ich dotyczących. *Argumentatio*, stanowiąca najważniejszą część

⁹¹ P. Nehring, *Topika*, s. 132.

dzieła literackiego, zawiera powtórzenie kompozycji i motywów obecnych u wcześniejszych hagiografów. Analizowany żywot przedstawia pochodzenie Medarda z dobrej rodziny, ukazuje jego niezwykle cnoty już w dzieciństwie. Także śmierć stanowiła argument za świętością – została ukazana jako przejście bohatera do nieba, co potwierdzone zostało cudami, dziejącymi się podczas jego pogrzebu oraz przy grobie. Biograf św. Medarda wskazuje: święty, który czyni cuda i walczy z szatanem, jest z pewnością posłany przez Boga. Uzdrawienia oraz cuda karzące stanowiły dowód dla odbiorców, że przedstawiony święty jest kimś niezwykłym i potężnym. Podobne opisy wskazywały, że bohater stanowi dalszy ciąg historii zbawienia i jego czyny są legitymizowane przez Boga. Zakończenie analizowanego żywota jest dość krótkie, co odróżnia go od wcześniejszych utworów hagiograficznych. Jest ukierunkowane na oddziaływanie na emocje odbiorców; zachęca do modlitwy za wstawiennictwem świętego, który został przedstawiony jako skuteczny patron. Ostatnie zdanie epilogów odwołuje się do Boga (który wybrał świętego i uzdolnił do czynienia niezwykłych znaków), przyznając Mu wieczną chwałę, panowanie i cześć.

Żywot św. Medarda – skomponowany w czasach tworzenia się podzielonej na poszczególne państwa Europy oraz powolnego upadku kultury wyrażanej w języku i literaturze łacińskiej – stanowi dowód, iż jego autor wykorzystał twórczo zarówno wskazania starożytnej retoryki, jak i dzieła wcześniejszych hagiografów łacińskich. Jego zasługa polega na tym, że przedstawiając życie i czyny jednego z wielu galijskich świętych, napisał je w oparciu o *exordium*, *narratio*, *argumentatio*, *epilogus*, i choć wypełnił je znanymi już toposami, to jednak (wraz z innymi anonimowymi hagiografami) przyczynił się do tego, że literatura i język łaciński mogły trwać w czasach, które nie były dla nich przychylnie⁹².

Bibliografia

a. Źródła

Vita sancti Medardi, w: *Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi, tomus IV, pars posterior, Venanti Fortunati Opera Pedestria*, recensuit et emendavit B. Krusch, Berolini 1885, s. 67-73.

M. T. Cicero, *O inwencji retorycznej. De inventione*, K. Ekes (tłum.) B. Awianowicz (wstęp i przypisy), Warszawa 2013.

⁹² E. Auerbach twierdzi, że po VI w. nie istniała już ogólna grupa wykształconych odbiorców dzieł literackich pisanych po łacinie; istnieją tylko jednostki, które znają ten język. E. Auerbach, *Język literacki i jego odbiorcy w późnym antyku łacińskim i średniowieczu*, tłum. R. Urbański, Kraków 2006, s. 232-235.

M. F. Quintilianus, *Institutionis oratoriae libri duodecim. Pars prior libros I–VI continens*, ed. L. Radermacher, Lipsiae 1907.

b. Opracowania

- Auerbach E., *Język literacki i jego odbiorcy w późnym antyku łacińskim i średniowieczu*, tłum. R. Urbański, Kraków 2006.
- Block W., *Figury biblijne w „Vita secunda” zastosowane do św. Franciszka z Asyżu, na tle wcześniejszej literatury hagiograficznej*, Lublin 2003.
- Curtius E., *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, tłum. i oprac. A. Borowski, Kraków 2009.
- Delaruelle É., *La Gaule chrétienne à l'époque franque. I L'époque mérovingienne. II L'époque carolingienne*, w: „Revue d'histoire de l'Église de France”, 38 (1952), nr 131, s. 55-72.
- Faber G., *Merowingowie i Karolingowie*, tłum. Z. Jaworski, Warszawa 1994.
- Gacia T., *Metaforyka agonistyczna w literaturze łacińskiej chrześcijańskiego antyku*, Kielce 2007.
- Gacia T., *Vernalia tempora mundo... Wenancjusz Fortunat i jego poezje liryczne*, Lublin 2014.
- Gélis J., *Ciało, Kościół i sacrum*, w: *Historia ciała*, tom I: *Od renesansu do oświecenia*, red. G. Vigarello, Gdańsk 2011, s. 15-95.
- Gomez C., *Recherches sur les Vies épiscopales en prose de Venance Fortunat. Étude littéraire, historique et doctrinale*, Lyon 2012, http://theses.univ-lyon2.fr/documents/lyon2/2012/gomez_ce/pdfAmont/gomez_ce_vol1.pdf [dostęp 09.10.2018 r.].
- Gouillet M., *Introduction: saints et hagiographie*, w: *Les saints et l'histoire. Sources hagiographiques du haut Moyen Âge*, red. A. Wagner, Breal 2004, s. 8-22.
- Heinzelmann M., *Pouvoir et idéologie dans l'hagiographie mérovingienne*, w: *Hagiographie, idéologie et politique au Moyen Âge en Occident. Actes du colloque international du Centre d'Études supérieures de Civilisation médiévale de Poitiers 11–14 septembre 2008*, red. E. Bozóky, Tournhout 2012, s. 37-58.
- Jaczynowska M., Pawlak M., *Starożytny Rzym*, Warszawa 2008.
- Kiskowski K., *W kręgu topiki hagiograficznej. Żywoty świętych Piotra Skargi*, Kraków 2008.
- Korus K., *Plutarch z Cheronei*, w: *Literatura Grecji starożytnej*, t. II: *Proza historyczna, krasomówstwo, filozofia i nauka, literatura chrześcijańska*, red. H. Podbielski, Lublin 2005, s. 241-269.
- Krusch B., *Proemium*, w: *Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi Tomus IV Pars Posterior, Venanti Fortunati Opera Pedestria*, recensuit et emendavit B. Krusch, Berolini 1885, s. V-XXXIII.
- Lausberg H., *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, tłum. A. Gorzkowski, Bydgoszcz 2002.
- Lelong Ch., *Życie codzienne w Galii Merowingów*, tłum. E. Bąkowska, Warszawa 1967.
- Misztal H., *Prawo kanonicyjne. Instytucje prawa materialnego. Zarys historii, procedura*, Lublin 2003.
- Nehring P., *Topika wczesnych łacińskich żywotów świętych (od Vita Antonii do Vita Augustini)*, Toruń 1999.

- Niemirska-Pliszczyńska J., *Swetoniusz i jego dzieło*, w: Gajusz Swetoniusz Trankwillus, *Żywoty cesarzy*, tłum. J. Niemirska-Pliszczyńska, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1987, s. 7-16.
- Schön F., *Noviomagus*, w: *Brill's New Pauly. Encyclopaedia of the Ancient World*, ed. H. Cancik, H. Schneider, vol. 9, Brill, Leiden – Boston 2006, kol. 860.
- Starowieyski M., *Wstęp*, w: *Sulpicjusz Sewer, Pisma o św. Marcinie z Tours. Żywoty, listy, dialogi*, Kraków 2012, s. 11-44.
- Wipszycka E., *Kościół w świecie późnego antyku*, Warszawa 1994.
- Wipszycka E., Wiśniewski R., *Hagiografia późnoantyczna*, w: *Vademecum historyka starożytnej Grecji i Rzymu. Źródłoznawstwo czasów późnego antyku*, red. E. Wipszycka, Warszawa 1999, s. 221-333.
- Wood I., *Królestwa Merowingów. Władza – społeczeństwo – kultura. 450–751*, tłum. M. Wilk, Warszawa 2012.
- Ziemann E., *Medard*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 12, red. E. Ziemann, Lublin 2008, kol. 381-382.

Ks. Michał Cichoń – ur. 1983 r., prezbiter archidiecezji częstochowskiej. Magister teologii (PAT), magister filologii klasycznej (KUL). Doktorant literaturoznawstwa na Wydziale Nauk Humanistycznych KUL.